

8. Овсійчук В. Українське малярство Х–ХVIII ст. Проблеми кольору / В. Овсійчук. – Львів : Каменяр, 1996. – 480 с.
9. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення [Електронний ресурс] : постанова Каб. Міністрів України від 26.08.2003 №1343. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-п>.

Н. А. Вінникова, кандидат політичних наук, доцент,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ РЕФЕРЕНДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД)

Дослідження участі громадян у виробленні політичних рішень є однією з пріоритетних тем політичної науки. В контексті потенційної перспективи винесення на референдум питання про вступ України до Північноатлантичного Альянсу ця проблематика набуває особливої актуальності. Використання механізмів безпосереднього залучення громадян до вироблення й ухвалення політичних рішень є центральною тезою сучасних теоретичних інтерпретацій демократичного урядування. Переваги прямої участі громадян у полікотворчих процесах є очевидними: окрім своєї визначальної функції – забезпечення прямого народного волевиявлення, плебісцитарні механізми ухвалення рішень сприяють активізації громадянської самосвідомості і можуть посилювати згуртованість суспільства перед необхідністю вирішення загальносуспільних проблем. Різноманітні форми громадянської партисипації у виробленні політичних рішень покликані забезпечувати інклюзивність у систему урядування і громадський контроль за владою.

Серед плебісцитарних механізмів ухвалення рішень референдуми є найпоширенішою формою прямої демократії через їхній законодавчий статус у багатьох країнах, а також масштаби їхнього впливу на перебіг подій. Наукова література пропонує чимало визначень референдумів і спроб їхньої диференціації від плебісцитів. У рамках політичної науки референдум здебільшого ототожнюється з плебісцитом як затвердження політичного рішення шляхом народного голосування, тобто як звернення до виборчого корпусу з метою ухвалення остаточного рішення з конституційних, законодавчих або внутрішньо- і зовнішньополітичних питань.

У спектрі нормативно-правової оцінки, зокрема міжнародного права, підкреслюється відмінність між референдумом і плебісцитом. Плебісцит трак-

тується як опитування населення з метою встановлення статусу певної території. Таке визначення плебісциту звужує контекст питань, що виносяться на публічне голосування, до територіальних. Хоча виходячи з етимології плебісциту від лат. «*scitum*» – рішення і «*plebs*» – простий народ, це поняття визначає не так змістовні, як процедурні характеристики ухвалення рішень, саме шляхом прямої партисипації громадян. Узагальнюючи вищезазначені дефініції, референдум можна визначити як інструмент безпосереднього здійснення громадянами законодавчої влади, покликаний забезпечувати їхнє право доносити власні погляди та враховувати плуральні інтереси у процесі прийняття рішень.

Водночас існує чимало прикладів, коли використання плебісцитарних механізмів ухвалення рішень мало досить амбівалентні наслідки. Нерідко референдні форми участі громадян у полікотворчих процесах лише створюють ілюзію власне такої участі, адже насправді їхні можливості щодо висловлювання свого бачення проблеми доволі обмежені: громадянам пропонують зробити свій вибір із альтернативних відповідей на заздалегідь сформульовані питання. Фактично здійснити легітимацію вже визначених опцій рішення. Сумніви щодо референдумів як ефективного інструменту прямої демократії виникають через недостатню обізнаність населення і розуміння питань, які виносять на голосування, а також ризик того, що воля більшості буде переважати за рахунок прав меншин. Навіть країни зі сталими демократичними традиціями і високим рівнем розвитку громадянської правосвідомості неубезпечені від деструктивних ефектів реалізації прямого народного волевиявлення: замість очікуваного блага для всіх воно створює ефекти розчарування, закладає кліважі в суспільстві, й навіть можливість громадянського протистояння. Результати найгучніших референдумів 2016 р., а саме: щодо виходу Британії з ЄС, консультативний референдум щодо ратифікації Угоди про Асоціацію між ЄС і Україною в Нідерландах і конституційної реформи в Італії, мали неоднозначну оцінку як з боку громадян, так і з боку експертного середовища, оскільки кожен з цих плебісцитів заклав ризики для стабільності політичних систем не тільки на державному, а й на міжнародному рівні управління.

Референдні практики можуть розколювати суспільства на майже рівні табори прихильників і опонентів питання, винесеного на публічне волевиявлення, як це відбулося 2016 р. на референдумі щодо виходу Великої Британії з ЄС, згідно з результатами якого 51,89% висловилися за те, щоб Британія вийшла з ЄС, а 48,11% – за те, щоб залишилася [1]. Показово, що протягом шести місяців після референдуму думки обох сторін майже не змінилися, про що свідчать соціологічні опитування: станом на грудень 2016 р. 47% опитаних підтвердили своє прагнення виходу з ЄС, висловлене на референдумі, у той

час як 45% хотіли б залишитися в Європейському Союзі [2]. Окрім непереконливої більшості щодо Брекзиту, проблема ускладнюється зовнішнім фактором, а саме нелояльною позицією європейських політичних еліт щодо умов Брекзиту, зокрема в частині подальшого налагодження взаємодії між Об'єднаним Королівством і Європейським Союзом. Ще одним кліважем серед наслідків Брекзиту виявилися наміри уряду Шотландії провести референдум щодо виходу зі складу Об'єданого Королівства. Зазначимо, що 62% шотландців, серед тих, хто проголосував, висловилися за збереження членства в Євросоюзі [1]. І хоча Брекзит ще перебуває на стадії свого оформлення, очевидним є факт, що референдум, будучи демократичним механізмом для всіх, замість об'єднання громадян навколо вирішення певної проблеми, підсилює наявні та виявив латентні лінії розколу в суспільстві, несучи загрози стабільності політичної системи аж до потенційної деконструкції державного устрою.

Референдні практики ухвалення рішень можуть бути маніпулятивними інструментами з метою забезпечення суто партикулярних інтересів окремих політиків або політичних сил, які прагнуть влади чи намагаються її утримати. Це відбувається, коли політичні діячі, не розраховуючи на підтримку законодавчої гілки влади або прагнучи підсилити власний політичний капітал, вдаються до плебісцитарних механізмів ухвалення рішень. Результати референдуму в такому випадку слугують важелем впливу на представницькі органи влади. Однак ініціюючи проведення референдуму, можна потрапити у пастку через невірну оцінку підтримки потенційно очікуваного результату і замість бажаної суспільної легітимізації запропонованого рішення можна втратити власну політичну позицію, публічно делегітимізувавши себе як політичний гравець. Наочним прикладом стало ініціювання Прем'єр-міністром Італії Матео Ренці референдуму щодо внесення змін до конституції країни, а саме зменшення впливу Сенату, вищої палати італійського парламенту, шляхом скорочення кількості сенаторів і обмеження їхніх повноважень, а також централізацію, яка мала на меті значне зменшення впливу регіонів на рішення у сферах інфраструктури, транспорту, охорони здоров'я тощо [3]. Хоча проект конституційної реформи було схвалено парламентом, Ренці вирішив заручитися підтримкою населення. Задля підсилення ефекту значущості референдуму, прагнучи повернути на свою сторону якомога більше схвальних голосів, він ризикнув політичною кар'єрою, оголосивши, що в разі відхилення його пропозицій піде у відставку. Ренці не вдалось переконати виборців у тому, що конституційна реформа суттєво покращить політичне середовище Італії. 4 грудня 2016 р. італійці відхилили конституційну реформу більшістю (59%) голосів із тих, хто взяв участь у референдумі [4]. Ініціювавши референдум, М. Ренці переоцінив рівень суспільної підтримки, і це

вартувало йому найвищої урядової посади. Якщо для Ренці цей референдум мав на меті легітимацію пропонованого проекту реформ, то для італійських радикальних політичних сил – «Руху 5 зірок» і «Ліги Півночі», цей плебісцит став зручною платформою для посилення власної популярності, приваблення електорату шляхом критики чинної влади. Дійсно, одна з небезпек, яка криється в практиках прямої демократії – це поширення популізму і радикалізація електоральних настроїв. Зокрема, в ЄС політичний дискурс євроскептицизму використовується як передвиборча технологія, на спекуляції якої популістські партії формують свій бренд, оптимізують електоральні показники і отримують можливість проходження в європейські, національні й місцеві представницькі органи влади.

Наведені приклади демонструють, що плебісцитарні механізми ухвалення рішень можуть мати досить амбівалентний ефект як для ініціаторів референдумів, так і для тих, хто бере в них участь. Нерідко референдуми використовуються як маніпулятивні інструменти для того, щоб отримати легітимацію заздалегідь ухваленого рішення, або для того, щоб перекласти відповідальність за необхідність ухвалення рішень зі складних чи чутливих проблем суспільства на громадян. Навіть за сприятливих умов практики референдної демократії можуть обернутися пасткою, і замість очікуваного блага для всіх принести соціальну напруженість, ризики «тиранії більшості» й третирування тих, хто підтримав альтернативний варіант рішення, посилення доцентрових авторитарних тенденцій і поширення радикального популізму. Означені проблемні аспекти вимагають ретельного й комплексного аналізу обставинного контексту, за якого проводиться референдум. Важливо, що на відміну від рішень, ухвалюваних представницькими або виконавчими органами державного управління, які можуть бути скореговані або скасовані чинною чи прийдешньою владою, плебісцитарні рішення, як воля народу, не можуть бути ігноровані або просто відмінені.

ЛІТЕРАТУРА

1. EU referendum results. Electoral Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/upcoming-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information>.
2. Curtice J. Where Stands Public Opinion on Brexit Six Months On? Posted on 23 December 2016 [Електронний ресурс] / J. Curtice. – Режим доступу: <http://whatukthinks.org/eu/where-stands-public-opinion-on-brexit-six-months-on/>.
3. La Riforma Costituzionale. Testo di legge costituzionale pubblicato sulla Gazzetta Ufficiale n°88 del 15 aprile 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://documenti.camera.it/leg17/dossier/pdf/ac0500n.pdf>.

4. Referendum [Scrutini] (In complesso) – Referendum costituzionale del 4 dicembre 2016 – Ministero dell’Interno [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elezioni.interno.it/referendum/scrutini/20161204/FX01000.htm>.

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МЕНТАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розвиток будь-якого суспільства, людини проходить під визначальним впливом культури. Поза її досягненнями поведінка і діяльність людини, соціальних спільнот утрачають спрямованість розвитку, сенс існування. Політика, як і будь-який інший вид людської діяльності, має свідомий характер. Визначаючись у кінцевому підсумку об’єктивними економічними й соціальними чинниками, вона водночас здійснюється під впливом свідомості та культури людей. В культурі дістають відображення способів людського буття, набутий досвід, традиції, цінності та механізм їх реалізації.

Політичні відносини визначаються не тільки активно існуючим співвідношенням сил, але й нагромадженими в ході історичного процесу уявленнями про світ, цінності, зразки поведінки, що передаються в межах культури. Політика – частина культури. У політичній діяльності виявляються певні цінності і певні стійкі зразки поведінки. Без вивчення і врахування суб’єктивного чинника політичного життя, впливу на останнє ментальності неможливо осягнути сутність політичних явищ і процесів, визначити тенденції й перспективи їх розвитку. Ментальність характеризує специфічні рівні індивідуальної й колективної свідомості, являючи собою характеристику специфічного типу мислення. Навички усвідомлення навколишнього, розумові схеми, комплекси образів культурально виявляються в ментальності. Вона формується на основі природних даних і соціально обумовлених компонентів (соціального досвіду, здорового глузду, інтересів, емоційної вразливості), розкриваючи уявлення людини про світ, проявляючи звички, пристрасті, колективні емоційні шаблони.

Найбільш вираженими ознаками української ментальності є: кардоцентричність (сентименталізм, емпатія, чуттєвість); анархічний індивідуалізм (прагнення до особистої свободи без належного стремління до державності); перевага емоційного, чуттєвого над волею та інтелектом.

Головні труднощі вивчення ментальності в тому, що дослідники мають на практиці справу з мисленням, нормами поведінки й почуттями, у той час